

CSOKY GUSZTÁV

Kula

Egy öreg tanító emlékezése

Emeletes, úri házban laktunk, de a mi lakásunkba a lépcsőn lefelé kellett menni. Éppen hét lépcsőt lefelé, mert apám műhelye — egyben lakószobánk is — annak az úri háznak a pincéjében volt. Kétkézi-munkás kaptafakészítő volt az öreg. Kicsiny, négytáblás ablakunkon a járókelőknek csak a lábát láttuk. Csak a lábát: mintha a kaptafakészítőnek ennyi is elég lenne a világból.

Jól tanultam, s így 1905-ben felvettek egy aradi Tanítóképzőbe kosztal és 15 korona ösztöndíjjal. Szabadidőmben olyan diákokat tanítottam, akiknek nehéz volt a fejük, de könnyen szerzett pénzzel volt tele a papájuk zsebe. Így tellett aztán görbe sétapálcára az ötödik év végén a jeles oklevél mellé. Hanem állásom nem akadt. Lézengtem. »Az állást más nyerte el.« — válaszolták kérvényeimre minduntalan.

Esténként »Náluk« voltam. Ő zongorázott, én meg nagyokat hallgattam. A nagy hallgatásban egyszer meghallottam a kissé nyitvafelejtett ajtón át szülei beszélgetését.

— Mit akarsz vele? Hisz' nincs állása! Szólhatnál Ilonkának, hagyja abba az egészet. Lassan vénlány lesz belőle! — így a papa.

A mama:

— De kérlek, jeles oklevele van!

— Jeles oklevél! Az csak az iskolában számít. Jó protekció kellene! Érted? Protekció! Így eltelik öt-hat év is...

A zongora belezúgott a beszélgetésbe, de nekem ennyi is elég volt.

Másnap a volt igazgatómmal találkoztam. Elkapta a karomat.

— Jöjjön, a tanfelügyelő úrhoz megyünk! A VKM egy tanítót keres, aki elvállalná a pankotai cigányiskola vezetését. Kísérleti iskola lesz. Magának kell majd bebizonyítania, hogy kulturális megoldásokkal megszüntethető a »cigány-kérdés«! Ismerem magát, maga képes lesz erre... És csak egy évről van szó! Aztán lesz több ilyen iskola is. Maga lesz az egész országban az ilyen iskolák igazgatója. Húsz éves korában igazgató! Érti? Aztán meg a cigányiskolák tanfelügyelője lehet! Maga! A legfiatalabb tanfelügyelő az egész országban! Maga! Maga!

Így lettem én önmagamat helyettesítő helyettes tanító Pankotán, 1909-ben, protekció nélkül, havi 80 koronáért, mert a Kárpátoktól az Adriáig nem akadt más tanító, aki erre vállalkozott volna.

A faluszélen bérelt parasztházban, a cigány-település mellett volt az iskola. Itt volt a lóganéval felmázolt tanítói szoba is. Felfestettem a tűzfalra: **MAGYAR KIR. ÁLL. ELEMI NÉPISKOLA.**

Minden hivatalos hatóság magamra hagyott. Lettem: »cigánytanító«. Később már csak »a cigány«. Végül újkapu, akit megbámultak és akire ujjal mutogattak.

Itt ismertem meg mindazt, amit az iskolában nem tanítottak. Itt áldoztam fel fiatal életem öt esztendejét, a magánéletem minden percét a »cigánykérdés kulturális úton való megoldása« fantazmagóriájának. Munkára, kenyérre, beszületre volna először szükség!

*

Amikor Kulát megismertem, épp olyan elhagyatott, megvetett, rongyos, faluszéli putriban lakó cigánylegény volt, mint a többi. Nem is külsőben különbözött tőlük. A belsejében féktelen gyűlölet lobogott. Gyűlölte az embereket. Velem mégis szívesen találkozott, mert észrevette rajtam, hogy embernek tartom. Mindig a nevén szólítottam, így: Jóska! Kezetfogtam vele ha találkoztunk. És — ami a legfontosabb — sohasem vettem észre, hogy a jobbszeme hiányzik. Ha beszéltem vele, úgy néztem rá, mint akinek megvan mindkét fehér mezőből szurokfeketésén ragyogó szemevilága.

Hálás is volt. Ha éjjel kiment a más földjére apja csont-bőr gebéit legeltetni, magával hívott. Mentem. Többen voltunk. Nekem megtetszett ez a szabad élet, az augusztusi éjszaka, a közeli kimúlással mit sem törődő tücskök ciripelése a sötét herében, az éhes lovak halk ropogtatása, a végtelen ég fényes, pislákoló lámpácskái között a hold halvány »C« betűje.

Száraz patakmederben ültünk, közel a faluhoz, a Pankota-Csigerszöllősi út mellett, az egyives köhídnál, kőénybokrok enyhelyében. A lovak sziluetttjét csak öt lépésről lehetett látni, de Kula az egy szemével jobban látott, mint én a kettővel. Ő nomád volt, én meg városlakó. Az én látásomat elkoptatta a pincelakás, az ötös petróleumlámpa, a sok éjszakai tanulás.

Kula hirtelen föltérdelt. Fülelt. A világosi várrom tornyára kúszó hold-sarlót nézte. Aztán mint a varangyosbéká, az útra kúszott. A nyilegyenes országúton végignézett azzal az egy szemével. A fülét a földhöz nyomta, majd guggolva visszaszaladt hozzám.

— Csendörök!

Egyik társunkhoz, Nonóhoz fordultam:

— Dodó miért nem jött velünk?

— Nem jöhet. Az apja eladta a pejt, szürke lovat vett. A szürke világít! — s azzal eltűnt ő is a lovak irányában. Halk lódobogás hallatszott, aztán semmi.

— A szívem a torkomba szaladt. Az út túlsó oldalán hatalmas tábla uradalmi szőlő volt, a csemege már zsendült, ehető. Mit gondolnak a csendörök, ha itt találnak a »Kulá«-val. Kulával, akit jól ismernek? Talán úgy tehettem, mint aki menni akar, mert Kula megfogta a karomat. Elszégyeltem magam, s lejjebb húzódtam.

Hamarosan ütemes lépések hallatszottak, majd elhaladtak a hídon. A hold fénye incselkedett a szuronyokkal. Aztán minden elcsendesült újra.

— Honnan tudtad, hogy csendörök? — kérdeztem Kulától.

— A szurony fénylik, mint a csillag. Hol felragyog, hol eltűnik. De a csillag nincs olyan alacsony. Mikor a fülem a földre tettem, azt hallottam: tup-tup. Így csak a csendőr-csizma kopog. Látod »tomikuca« (tanítóbácsi)? Csendörök voltak!

— Jól látsz te Jóska!

— Hátha megvolna a másik is... — szólt el magát, előttem életében először erről a dolgról.

Aztán elmesélte azt, ami örökké égette, ami élete legnagyobb keserősége volt. — Ő is egészséges, eleven purdé volt, mint a többi: mint Nonó, Dodó, Jancsi. Egyszer a bátyja és cimborái szállót loptak innét az uraságtól. Beszaladtak a putriba. Az ajtónak — ahogy a nóta mondja — fából volt a kilincse, madzag a húzója. Kula — akkor még Jóskának hívták — odalopakodott az ajtóhoz s a kikopott madzaghúzó lyukon belesett rájuk. Egyikük észrevette fekete szeme ragyogását és surijával (késével) odabökött. Jóska felordított... a többiek bent nevettek...

Kula megakadt a mesében. Az úton valaki szürke lovat vezetett felénk.

— Ő volt az! — suttogta gyűlölettel szikrázó szemekkel Kula. — Miatta vagyok én »Kula«, »vak«...

Aztán jött a világháború; s elsöpört mindent. Kellettem katonának...

*

Mostanában erős vágyat éreztem, hogy még egyszer lássam azt a falut, ahol eléggé rögzös pályafutásomat megkezdtem. Megkaptam az útlevelet, szabadságot.

Különös érzésekkel keltem át Lökösházánál a határon. Kerestem, kutattam emlékezetemben az elködösödött román szavakat, mert hiszen én csak azt a Romániát ismertem, ahol minden nyilvános helyen ez volt kiírva: »Vorbest mumáj romuneste!« (»Csak románul beszélj!«). Milyen nagy volt a meglepetésem, amikor a vonatban a jegykezelő — látva küszködésemet — így biztatott:

— Tessék csak magyarul beszélni.

Itt valami történt! Valami nagy, valami számomra alig hihető. Az utasok fesztelenül beszéltek románul, magyarul egyaránt... Otthon éreztem magam.

Amikor Aradon, az Aradhegyaljai Villamos Vasút egyik kocsijába feltolakodtam, alig kaptam ülőhelyet. Velem szemben egy gyárimunkás külsejű meglett ember ült. Éthordó kis ládáját az ülés alá hajolva igyekezett elhelyezni. Aztán felegyenesedett s találkozott a tekintetünk.

Meglepődtem. Ütitársamnak csak félszeme volt. Belenéztem ebbe az egy szembe, mintha kettő lett volna, úgy mint régen, amikor kint éjszakáztunk a tilosban s lovakat legeltettünk. És ez a szem, amelyik kettő helyett látott, egyszerre ragyogni kezdett. A munkáskülsejű ember kicsit felemelkedett, felém hajolt és nagy barna tenyerét térdemen nyugvó kezemre tette. Meglepetten, halk lihegéssel mondta:

— Tanító bácsi!

Igen, így mondta: Tanító bácsi. Nem úgy, mint régen: Tomikuca.

Én is mondtam valamit, csak ennyit:

— Jóska!

Mert ő volt, a »Kula«. És néztem rendes ruháját. Néztem a fejét: a féltve őrzött büszkeség, a hosszú, vállig érő kócos fekete haj sehol. Oldalrafésült kékkesfekete haját viselt. Kérdezgettem, s ő beszélt. Beszélt egyhosszában sokat. Igyekezett mindent elmondani, ami vele és körülötte történt.

Pankotán is keresztülvonultak a Vörös Hadsereg katonái. A faluszélen, azon a bizonyos szöllőn keresztül először partizánok jöttek. Előbb csak kettő, azután több is...

Ekkor rövid időre megállt a vonat és két rendőr kászolódott lefelé. Az egyik menetközben odaszólt:

— Szerbusz Jóska!

Jóska kissé felemelkedett és megfogta a feléje nyújtott kezét:

— Szerbusz! — mondta egészen természetesen. Nem büszkén, kérkedve elöttem.

Visszaült. Nézésemből eltalálta a gondolatomat. Mosolygott s megjegyezte: — Ő is partizán volt.

A vonat továbbindult s Jóska folytatta történetét.

A partizánok szóbaelegyedtek vele, köztük ragadt. Jóskának szólitották s amijük volt, megosztották vele. Puskát, ruhát is szereztek neki. Teljes embernek számított végre ő, a rongyos, a félszemű, a megvetett...

Aztán vége lett a háborúnak s hazakerült. Otthon egész más világot talált, mint amit otthagyt. Az elmenekült Volksbundosok házaiból egyet neki adtak. Elhívták dolgozni, s ő ment. Megnősült. Már iskolás gyermekei vannak. Gyárba jár, reggel jön, este megy. Keres. Megélnék az ő munkájából. Van meleg szobája és nem fél a csendőröktől.

Elhallgatott s magába mélyedt.

— Mi van Dodóval? — ráztam fel gondolataiból.

— Dodó? — halvány borulat vonult át arcán, — meghalt. Már régen. Lopott, agyonverték a csendőrök.

Megint hallgatott egy kicsit, majd hozzátette:

— Már nem haragszom rá...

— És mi van a pankotai putrikkal, a többiekkel?

— Putri? Már alig van. A többiek dolgozni járnak... Az, ami volt, már alig van.

Megérkeztünk. A villamos a nagyvendéglő előtt állt meg. Engem a keresztkomám várt. Jóska felénk fordult, kezefogtunk. Amikor kezemet lassan kihúztam széles tenyeréből újra összerosolyogtunk. Megöregedtem, s lehet, hogy soha többé nem találkozom Jóskával — gondoltam. Ő is ilyesmit forgathatott a fejében, mert a szeme nagyon meghomályosult. Megbízattam; saját szavával:

— Az, ami volt, már alig van, Jóska!